

Anna Czarnomska

I rok Stacjonarnych Studiów Doktoranckich WE UG

CHARAKTERYSTYKA I SPOSOBY PRZECIWDZIAŁANIA MIGRACJI INTELEKTUALNEJ WE WSPÓŁCZESNEJ ROSJI

Słowa kluczowe: drenaż mózgów, migracja intelektualna, Rosja, brain drain, emigracja

Wstęp

Obecnie powszechne wykorzystanie produktów high-tech i ich rozwój sugerują potrzebę dostępności wysoko wykwalifikowanego personelu. Właśnie z tego powodu rozwinięte państwa w sferze innowacyjności, już realizują ukierunkowaną politykę na utworzenie wysoce wykwalifikowanego potencjału pracy, próbując zachęcać do imigracji pracowników, którzy są zdolni do zatrudnienia w obszarze aktywności intelektualnej.

Próbując dotrzymać kroku rozwiniętym państwom takim jak Chiny czy Stany Zjednoczone, Rosja stara się zwiększyć potencjał intelektualny kraju, stymulując naukę i edukację na różne sposoby. Mimo że władze rosyjskie zaczęły w ostatnich latach dostrzegać wagę gospodarki opartej na wiedzy nad gospodarką bazującą wyłącznie na surowcach, niestety problem migracji intelektualnej w Rosji jest zauważalny. Federacja Rosyjska wciąż nie może powstrzymać odpływu osób wysoko wykwalifikowanych, a przyciąganie potencjału intelektualnego z zagranicy dalej znajduje się w fazie początkowej.

Celem artykułu jest scharakteryzowanie problemu migracji intelektualnej w Rosji i wskazanie rozwiązań przeciwdziałających drenażowi mózgów. W artykule wyjaśniono pojęcie migracji intelektualnych, odniesiono się do historii migracji w ZSRR, a dla scharakteryzowania problemu drenażu mózgów we współczesnej Rosji, posłużono się analizą wielkości odpływu i przyływu osób wysoko wykwalifikowanych.

1. Istota i rodzaje migracji intelektualnej

Brain drain (ang. drenaż mózgow) to potoczne wyjaśnienie migracji intelektualnej. O drenażu mózgow mówimy, gdy z danego regionu lub państwa wyjeżdżają specjaliści, naukowcy oraz pracownicy wysoko wykwalifikowani ze względów ekonomicznych, politycznych lub nawet religijnych. Zjawisko to zaobserwowano już w starożytności, ale termin brain drain po raz pierwszy został użyty przez Brytyjskie Towarzystwo Królewskie (The Royal Society), dla opisanego odpływu naukowców i technologów do USA i Kanady w latach 50. i 60.¹

Oprócz drenażu mózgow, coraz częściej zauważa się również inne formy migracji intelektualnej, a w tym:

- cyrkulację mózgow (brain circulation) – czasowe przeniesienie się za granicę w celu szkolenia i dalszej pracy, a następnie powrót do domu i poprawa pozycji zawodowej kosztem korzyści uzyskanych podczas pobytu za granicą;

- drenaż pomysłów – w którym osoby wysoko wykwalifikowane żyjąc w swojej ojczyźnie, pracują dla zagranicznych przedsiębiorstw i realizują interesy zagranicznych klientów;

- pozyskiwanie mózgow (brain gain) – reemigracja specjalistów mieszkających poza granicami kraju, dzięki specjalnym programom;

- utratę mózgow (brain waste) – to całkowite wycofanie personelu z nauki. Sytuacja, w której naukowcy osiągnęli postęp w nauce, ale opuścili kraj i zaczęli pracować w zupełnie innych obszarach niezwiązanych z nauką.²

Migracja intelektualna nie zawsze jest zjawiskiem negatywnym. Biorąc pod uwagę cyrkulację mózgow, państwo nie traci umysłów, ponieważ wracają one z powrotem wzbogacone o nową wiedzę i doświadczenia. Jednocześnie drenaż pomysłów jest zjawiskiem

---

¹ M. Cervantes, D. Guellec, *The brain drain: Old myths, new realities*, OECD Observer No 230, January 2002 <http://oecdobserver.org> [dostęp: 15.11.2018].

² Opracowanie własne na podst.: А.В. Морозова, С.Ф. Кошман, *Интеллектуальная миграция в России: формы, характеристики, этапы* [w:] Управление социально-экономическим развитием регионов: проблемы и пути их решения, ЗАО Университетская книга, Kursk 2017; Е.А. Громова, А.М. Чванкина, *Проблема «утечки мозгов» из российской энергетики*, [w:] ЭНЕРГИЯ-2018, Ивановский государственный энергетический университет им. В.И. Ленина, Iwanowo 2018; В.М. Андрианова, *«Утечка мозгов»: динамика, масштабы, российская специфика*, [w:] Новая экономика и региональная наука, Владимирский филиал ФГОБУ ВО «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации» Włodzimierz 2017; M. Cervantes, D. Guellec, op. cit.

negatywnym, tylko wtedy, gdy specjalista pracuje tylko i wyłącznie dla przedsiębiorstwa zagranicznego, przekazując mu swoje pomysły. Rzadko jednak zdarza się, by ten sam specjalista pozostawał w jednej instytucji zagranicznej przez całe życie, a w związku z tym możliwe jest przeniesienie pracownika i jego pomysłów do przedsiębiorstwa w ojczyźnie. Z kolei pozyskiwanie mózgów to sytuacja podobna do cyrkulacji mózgów z tą różnicą, że emigranci powracają do kraju nie ze względu na swój plan ścieżki naukowej i zawodowej, a ze względu na ingerencję swego kraju ojczystego, który w pewnym momencie okazał się być bardziej atrakcyjny od kraju, do którego wyemigrowali. Z powyższych rodzajów migracji intelektualnej najmniej korzystnymi oczywiście są: drenaż mózgów, w którym to emigrant – specjalista, nie wróci już do kraju macierzystego, ale będzie pracował i rozwijał się w drugim kraju oraz utrata mózgów, w której to specjalista emigrując do innego kraju nie powróci już do nauki.

Wszystkie powyższe rodzaje migracji intelektualnej obserwowane są we współczesnej Rosji, a najmniej rozpowszechnioną z nich jest cyrkulacja mózgów.

2. Historia migracji intelektualnej w ZSRR i po jego upadku

Masowa emigracja z Rosji miała swe początki około 100 lat temu po Rewolucji Październikowej w 1917 r. Akcja pod nazwaniem Statek Filozoficzny (Философский пароход) na zawsze wywiozła z kraju jedne z najlepszych umysłów Sowieckiej Rosji. We wrześniu i listopadzie 1922 r. podczas dwóch rejsów na niemieckich statkach ponad 160 naukowców i filozofów zostało deportowanych z Piotrogradu do Szczecina (Sttetin - Niemcy). Operacja władz radzieckich w celu wydalenia za granicę pracowników nauki, medycyny i literatury została przeprowadzona z inicjatywy Włodzimierza Lenina w latach 1922-1923 w ramach walki z opozycją. Przymusowa emigracja z Piotrogradu nie była jedyną: wydano również statki z Odessy i Sewastopola oraz pociągi z Moskwy na Łotwę i Niemcy. Wydalenie miało charakter brutalny i upokarzający: wszyscy deportowani mogli zabrać ze sobą tylko potrzebną odzież i obuwie, natomiast cały majątek uczonych został skonfiskowany.³ W rezultacie wiele odkryć i wynalazków na świecie jest dziełem rosyjskich naukowców i uczonych. Wg zastępcy MSZ Rosji Grigorija Karasina

---

³ М.Е. Главацкий, «Философский пароход»: год 1922^{-й}, <http://elar.urfu.ru> [dostęp: 13.11.2018].

w wyniku błędnych działań podejmowanych w ZSRR, poza granicami kraju żyje obecnie około 30 mln rosyjskich umysłów.⁴

Błędów popełnionych w Rosji Radzieckiej nie udało się naprawić w latach 90. Główną przyczyną współczesnego drenażu mózgow był brak zapotrzebowania na inteligencję naukową w postsowieckiej Rosji. Po upadku ZSRR wsparcie finansowe nauki zostało znacznie zmniejszone, co doprowadziło do masowego odrzucenia badań podstawowych, których wyniki oraz korzyści można było uzyskać w przyszłości. Zapomniano o największych ośrodkach naukowych, takich jak Ogólnorosyjski Instytut Fizyki Doświadczalnej (Arzamas-2016), Naukowo-produkcyjne przedsiębiorstwo „Impuls” (НПО Импульс) oraz Moskiewski Instytut Fizyki i Technologii. Naukowcy zaczęli być postrzegani przez społeczeństwo jako przegrani, zawód ten już przestał być tak prestiżowy, jak wcześniej. Tak wielu wybrało emigrację ze względu na stabilne wynagrodzenie i popyt, ponieważ płace rosyjskich naukowców były kilka razy niższe niż ich zagranicznych odpowiedników, a budżet Rosyjskiej Akademii Nauk był równy finansowaniu Uniwersytetu Harvarda.⁵ Zgodnie z danymi Rosyjskiej Fundacji Badań Podstawowych jedynie w pierwszej połowie lat 90. z państwa wyjechało ok. 80 tys. naukowców, a bezpośrednie straty budżetowe wynosiły ok. 60 mld dolarów.⁶

Po roku 2000 zmienił się charakter emigracji, zaczęła dominować motywacja finansowa wśród naukowców, a geografia emigracji z Federacji Rosyjskiej znacznie się rozszerzyła. Analiza oparta na bazie danych Scopus wykazała, że ponad 50% publikacji rosyjskiej diaspory naukowej pochodziła ze Stanów Zjednoczonych. Jednocześnie najczęściej cytowani rosyjscy naukowcy pracowali również w USA - stanowiąc 44% wszystkich referencji (okres po 2003 r.). Liderami w indeksie cytowań byli absolwenci Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego, ci ostatni byli absolwentami Moskiewskiego Instytutu Fizyki i Technologii. Udział rosyjskich naukowców pracujących w Rosji stanowił tylko 10% odnośników.⁷

---

⁴ Г. Карасин, *1917 год в истории и судьбе российского зарубежья*, <http://www.bfrz.ru> [dostęp: 13.11.2018].

⁵ Е.Онищенко, *Бюджет – 2016 и наука*, <http://trv-science.ru> [dostęp: 15.11.2018].

⁶ С. Чернышов, *Круговорот мозгов в природе*, <http://www.ras.ru> [dostęp: 15.11.2018].

⁷ В. Малышев, *Таланты для чужих*, <http://ruskline.ru> [dostęp: 16.11.2018].

3. Działania rządu FR w celu minimalizacji drenażu mózgow

Po latach emigracji pracowników naukowych z Federacji Rosyjskiej, władze rosyjskie zrozumiały wagę problemu, którego tak naprawdę zatrzymać się już nie da, a można zminimalizować jedynie jego rozmiary. W tym celu powstało kilka programów, w których skupiono się na pozyskiwaniu mózgow. Od września 2012 r. działa "Państwowy program pomocy dobrowolnym przesiedleniom rodaków mieszkających za granicą do FR".⁸ Program obejmuje środki umożliwiające przeniesienie osób, zwrot wydatków związanych z przeniesieniem i wypłatą jednorazowego zasiłku na osiedlenie się.⁹ Zgodnie z programem ponad 100 tysięcy osób rocznie przybyło do Federacji Rosyjskiej w 2014 i 2015 roku. Ponad 98% imigrantów to obywatele WNP. Głównymi krajami, z których przybyli reemigranci w 2015 roku były: Ukraina, Kazachstan i Uzbekistan. Z pośród innych krajów, przewodziły kraje bałtyckie, Niemcy i Izrael. Prawie 41% przybyłych Rosjan miało wyższe lub niepełne wyższe wykształcenie, 43% - średnie wykształcenie średnie, 73% osób w wieku produkcyjnym i 23% to dzieci.¹⁰

W 2015 r. rozpoczęto realizację projektu dotyczącego przesiedlenia naukowców i pracowników naukowych. Do września 2015 r. 44 naukowców, którzy posiadali dyplomy lekarzy i kandydatów nauk technicznych, ekonomicznych i medycznych, przeprowadziło się już do Rosji, a 21 osób było w trakcie powrotu. Jednocześnie Rosyjska Akademia Nauk w 2015 r. zawiadomiła o 420 inżynierach i naukowcach zajmujących się najważniejszymi problemami naukowymi i technologicznymi.¹¹

Ponadto Rosyjska Akademia Nauk również posiadała swoje programy: „Nowe grupy”, który miał przyciągać rosyjskich naukowców z powrotem do kraju oraz program „Mega granty”, w ramach którego badania naukowe miały być finansowane na poziomie 30-50 mln rubli rocznie.¹²

Niewątpliwie plany modernizacji Rosji, które wiążą się z odchodzeniem od gospodarki opartej na surowcach w związku

---

⁸ Oficjalna strona rządu FR, *Государственная программа по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом*, <http://government.ru> [dostęp: 16.11.2018].

⁹ Oficjalna strona rządu FR, *Миграционная политика*, Заседание правительства, 24 сентября 2015, <http://government.ru> [dostęp: 16.11.2018].

¹⁰ Ibidem.

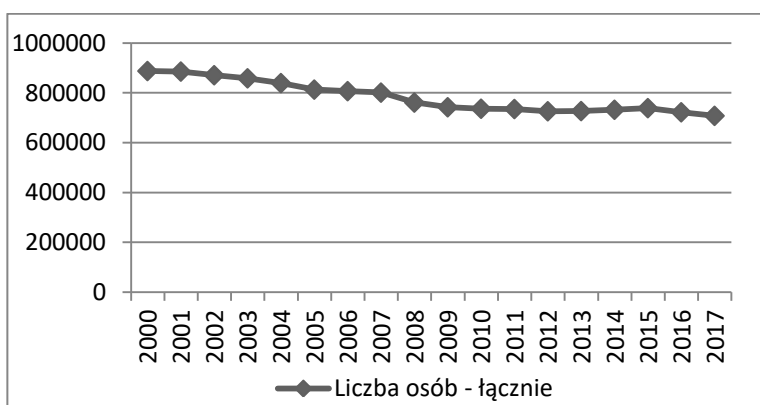
¹¹ Ibidem.

¹² В.М. Андрианова, *op. cit.*, s. 54-56.

z wprowadzeniem sankcji ich przedłużeniem i próbami izolowania gospodarki państwa – nie są możliwe przy warunkach odpływu osób wysoko wykwalifikowanych i pracowników naukowych z Rosji. Nie dziwi więc fakt prób przyciągnięcia rosyjskich naukowców z powrotem do kraju.

4. Charakterystyka migracji intelektualnej w latach 2000-2017

Jednak jak pokazały dane statystyczne Rosstatu, programy rządowe, które miały zachęcać naukowców do powrotu nie okazały się jeszcze tak atrakcyjne. Co więcej w Rosji wciąż spada liczba zatrudnionych naukowców i pracowników naukowych, co pokazano na rysunku nr 1.

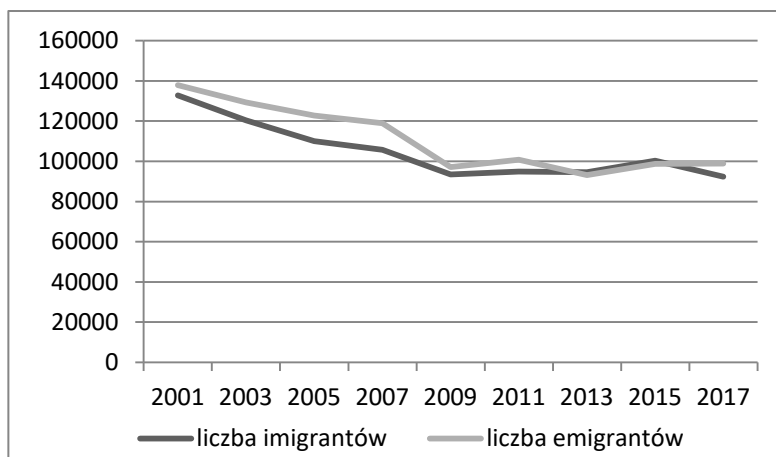

Rysunek 1. Liczba zatrudnionych pracowników naukowych w latach 2000-2017 w Rosji

Źródło: Baza danych Rosstatu, www.gks.ru [dostęp: 28.08.2018].

Jeszcze w 2000 r. liczba zatrudnionych osób wynosiła 887 729 osób, natomiast 17 lat później ta liczba spadła o 179 842 osoby (rys.1). Wśród nich znaleźli się: badacze, technicy, personel pomocniczy, inni pracownicy.

Niestety z roku na rok odnotowuje się również różnicę między liczbą naukowców przyjmowanych z zagranicy a liczbą naukowców, emigrujących z Federacji Rosyjskiej, ta sytuacja została przedstawiona na wykresie nr 2.

Rysunek 2. Liczba naukowców imigrujących z FR oraz emigrujących do FR
 Źródło: Baza danych Rosstatu, www.gks.ru [dostęp: 28.08.2018].

Najgorsza sytuacja miała miejsce w 2007 r. różnica między liczbą imigrantów a emigrantów wyniosła ponad 13 tys. naukowców. W 2017 r. zaś różnica ta zmniejszyła się o około połowę i wyniosła w przybliżeniu 6497 osób (rys.2). Wg danych Rosstatu wyróżniono również powody dla których rosyjscy naukowcy opuszczali swój kraj, a były nimi: własna wola, redukcja etatów, inne. Oczywiście najwięcej osób opuszczało kraj z własnej woli (w 2017 r. 57974 os.), zastanawiające jednak jest to, że wciąż w Rosji naukowcy zmuszeni są do opuszczania kraju w związku z redukcją etatów i brakiem miejsc pracy (w 2017 r. liczba ta wyniosła 4327 os.).

Wśród przyczyn, dla których emigracja osób wysoko wykwalifikowanych wciąż postępuje, można wyróżnić: napięcie społeczne, ograniczenie swobód politycznych, niskie wynagrodzenie, skromna baza instrumentów i materiałów naukowych, brak prestiżu i statusu społecznego naukowców oraz problemy z finansowaniem projektów badawczych. Niewątpliwie kryzys gospodarczy w kraju pogłębił proces emigracyjny, a system boloński zdecydowanie go ułatwił. Wprowadzenie wykształcenia drugiego stopnia i przyrównanie go do standardów międzynarodowych, programy wymiany studentów otwierają drzwi rosyjskiej wykształconej kadry na dalszą naukę za granicą lub

pracę. Wśród państw, do których rosyjska wysoko wykwalifikowana kadra najchętniej emigrowała, znalazły się: Izrael, USA oraz kraje UE.¹³

Podsumowanie

Migracja intelektualna w danym kraju może mieć różne przejawy, wiele zależy od stopnia wsparcia nauki przez państwo. W krajach zachodnich migracja ta ma dwustronny charakter, czyli procent osób emigrujących z kraju, równa się procentowi osób, które do niego przybywają z zagranicy. W przypadku Rosji migracja ta ma raczej charakter jednostronny, ponieważ odsetek osób imigrujących z zagranicy jest mniejszy niż emigrujących. Sytuacja trwa już cały wiek i ma swe początki od Rewolucji Październikowej, kiedy to w ZSRR wydalano osoby wysoko wykwalifikowane i inteligencję za odmienne poglądy polityczne. Obecnie tego się już nie robi, ale ze względu na to, że przez wiele lat w Rosji zawód naukowca nie był prestiżowy, finansowanie badań również było ograniczone, a niekiedy brakowało nawet miejsc pracy i ludzie zmuszeni byli emigrować ze względu na redukcję etatów – to kadra naukowa kraju jest niewielka i z roku na rok maleje.

Analiza literatury naukowej oraz porównanie statystyk, dotyczących migracji intelektualnej w Rosji, doprowadziły do sformułowania sposobów przeciwdziałania drenażowi mózgowi:

- należy zadbać o powrót naukowców-emigrantów, uatrakcyjniając zaplecze naukowe w kraju;
- realizując badania, warto skupić się na przyciągnięciu finansowania z inwestycji zagranicznych;
- przy współpracy z zagranicznymi naukowcami, trzeba również zadbać o zwiększenie liczby rosyjskich grantów na badania;
- należy stworzyć warunki dla różnorodnych grup wiekowych naukowców, aby zaspokoić nie tylko potrzeby państwa w badaniach naukowych, ale także osobiste potrzeby ekonomiczne, materialne i społeczno – zawodowe pracowników naukowych;
- warto podnosić prestiż zawodu naukowca, poprzez zmniejszenie stopnia zależności naukowców i wysoko wykwalifikowanych specjalistów od nieadekwatnych decyzji w zakresie zarządzania, zwiększenie ich ochrony prawnej oraz tłumienie naruszeń praw obywatelskich pracowników migrujących w Rosji.

---

¹³ А.М. Залалова, *Утечка мозгов из России: современные тенденции и пути решения*, [w:] Международный молодежный симпозиум по управлению, экономике и финансам, Solo Press, Kazan 2016, s. 276-227.

Ponadto rozwiązaniem tego problemu może być wykorzystanie dotacji dla obiecujących młodych ludzi z możliwością studiowania dowolnego programu, ale z obowiązkowym odpracowaniem go w kraju. Wreszcie można wziąć przykład z Chin, które podnoszą zarobki naukowców i specjalistów powracających do ojczyzny.

Bibliografia

Baza danych Rosstatu, www.gks.ru.

Cervantes M., Guellec D., The brain drain: Old myths, new realities, OECD Observer No 230, January 2002 www.oecdobserver.org.

Oficjalna strona rządu FR, Государственная программа по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом, www.government.ru.

Oficjalna strona rządu FR, Миграционная политика, Заседание правительства, 24 сентября 2015, www.government.ru.

Андреанова В.М., «Утечка мозгов»: динамика, масштабы, российская специфика, [w:] Новая экономика и региональная наука, Владимирский филиал ФГОБУ ВО «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации» Włodzimierz 2017.

Главацкий М.Е., «Философский пароход»: год 1922-й, www.elar.urfu.ru.

Громова Е.А., Чванкина А.М., Проблема «утечки мозгов» из российской энергетики, [w:] ЭНЕРГИЯ-2018, Ивановский государственный энергетический университет им. В.И. Ленина, Iwanowo 2018.

Залалова А.М., Утечка мозгов из России: современные тенденции и пути решения, [w:] Международный молодежный симпозиум по управлению, экономике и финансам, Solo Press, Kazań 2016, s. 276-227.

Карасин Г., 1917 год в истории и судьбе российского зарубежья, www.bfrz.ru.

Мальшев В., Таланты для чужих, www.ruskline.ru.

Морозова А.В., Кошман С.Ф., Интеллектуальная миграция в России: формы, характеристики, этапы [w:] Управление социально-экономическим развитием регионов: проблемы и пути их решения, ЗАО Университетская книга, Kursk 2017.

Онищенко Е., Бюджет – 2016 и наука, www.trv-science.ru.

Чернышов С., Круговорот мозгов в природе, www.ras.ru.

Streszczenie

Artykuł ma na celu wyjaśnienie problemu integracji intelektualnej, czy inaczej mówiąc: problemu drenażu mózgów w Federacji Rosyjskiej. W artykule podjęto próbę znalezienia rozwiązań dla zmniejszenia tego zjawiska. Całość referatu podzielono na cztery części. W pierwszej z nich wyjaśniono istotę migracji intelektualnych oraz podzielono ją i sklasyfikowano. Drugą część artykułu poświęcono historii migracji intelektualnych w ZSRR ze szczególnym uwzględnieniem przyczyn emigracji. Dalej opisano działalność rządu Federacji Rosyjskiej na rzecz przeciwdziałania drenażowi mózgów obecnie, a następnie scharakteryzowano współczesną migrację intelektualną w Rosji w latach 2000-2017. Do tej charakterystyki użyto analizy danych statystycznych bazy Rosstatu. Na koniec zawarto kierunki jakimi powinna podążać Rosja, aby minimalizować odpływ kadry wysoko wykwalifikowanej z kraju.

CHARACTERISTICS AND WAYS OF COUNTERACTING INTELLECTUAL MIGRATION IN CONTEMPORARY RUSSIA

Summary

The article aims to explain the problem of intellectual migration and the problem of brain drain in the Russian Federation. In the article attempts to find solutions to reduce this phenomenon. The whole paper was divided into four parts. In the first of them the essence of intellectual migrations was explained and divided and classified. The second part of the article is devoted to the history of intellectual migrations in the USSR, with particular emphasis on the causes of emigration. The activities of the government of the Russian Federation to counteract the brain drain are now described, followed by the characterization of contemporary intellectual migration in Russia in the years 2000-2017. The statistics of the Rosstat database were used for this characteristic. At the end, the directions that Russia should follow to minimize the outflow of highly qualified personnel from the country.